

УДК 821.162.1.09

Анна Швець
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ПОСТАТЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
В ОДНОЙМЕННІЙ ТРАГЕДІЇ ТИМОНА
ЗАБОРОВСЬКОГО**

У статті на матеріалі трагедії Тимона Заборовського «Богдан Хмельницький», розглянуто постать гетьмана як визволителя усього слов'янського народу, а також проаналізовано образ Богдана Хмельницького у польській та українській літературі.

Ключові слова: трагедія «Богдан Хмельницький», гетьман, Національно-визвольна війна, слов'янські народи, Європа, Україна.

W artykule na materiale tragedii Tymona Zaborowskiego «Bogdan Chmielnicki», rozpatrzono postać hetmana jako wyzwoliciela całego słowiańskiego narodu, a także przeanalizowano obraz Bogdana Chmielnickiego w polskiej i ukraińskiej literaturze.

Słowa kluczowe: tragedia «Bogdan Chmielnicki» hetman, wojna narodowo-wyzwoleńcza, narody słowiańskie, Europa, Ukraina.

The article deals with tragedy «Bohdan Khmelnytsky» by Tymon Zaborowski. The personality of this hetman was outlined as the savior of all Slavic peoples. The image of Bohdan Khmelnytsky was also analysed in the context of Polish and Ukrainian literatures.

Keywords: tragedy «Bohdan Khmelnytsky», hetman, National Liberation War, Slavic peoples, Europe, Ukraine.

Українським фольклором, історією та описами побуту польську літературу збагатили багато поетів українсько-польського пограниччя. Популярною

популярною та захоплюючою темою було — українське козацтво та образ гетьмана Богдана Хмельницького. Образ козака був присутнім у творчості польських та українських романтиків «української школи». В Україні цьому підтвердженням є поезія Левка Боровиковського, поема Віктора Забіли «Палій», поема «Богдан Хмельницький» Михайла Максимовича, Євгена Гребінки «Максим Перебийніс». Постать козака, гайдамака у поезіях Тараса Шевченка «Гайдамаки», «Іван Підкова». У цих творах йдеться про козаків, людей сильних духом і з непохитною вірою у Бога. Тема минулого славного козацтва займала велике місце у творчості письменників «української школи», серед них: Йосиф Богдан Залеський, Антоній Мальчевський, Северин Гощинський, які своїми творами виражали не вимовну тугу за свободою, незалежністю, що найповніше втілювалося в постаті козака. Та найголовнішим було те, що змушувало їх до написання таких текстів — це любов до України, як до віддаленої Вітчизни, і до краю який захоплював мужністю своїх героїв. Схожі мотиви простежуються і у поезіях О. Грози, Т. Падури, Л. Семенського. Головним героєм польських романтиків «української школи» став герой-козак — Сірко, Хмельницький, Залізняк. Це були справжні романтичні лицарі, які вирізнялися своєю бунтарською вдачею, які були непідкорені, незламні. Богдан Хмельницький займає ж своє, окреме, місце серед героїв української козащини. «З-поміж усіх українських феноменів найбільшу увагу

польських письменників привертало повстання Хмельницького. Пов'язана з нею література, велика і надзвичайно різноманітна за своєю природою і за якістю, не була ще вповні досліджена і систематизована» [7, с. 188]. До цієї теми зверталось чимало прозаїків, поетів та істориків українсько-польського пограниччя. Більшість постатей козацького епосу є уособленням лицарства та патріотизму, але особистість Хмельницького найбільш історична, а тому неоднозначна. Для одних він визволитель, для інших він затятий ворог, який готовий на будь-які жертви заради особистих амбіцій. Ці оцінки присутні в українському фольклорі, на що звернув увагу Філарет Колесса: «Ідеалізування Хмельницького в думках проведене в дусі демократичної тенденції: він зображений як покровитель і заступник не тільки козаків, але й селянства, ба... навіть бідної “голоти”, бо таким хотіла його бачити козацька й народна маса» [5, с. 19].

У польській літературі доба преромантизму та романтизму відзначились новою концепцією — українське минуле розглядалося детально, як на уроці історії, а звідси й неабияке зацікавлення найбільш історичною постаттю — Богдана Хмельницького. Поглиблене вивчення початків виникнення козацького руху, власне, генеза цього оригінального феномену. Тетяна Бовсунівська це явище пояснює тим, що романтична культура — завжди етнокультурна. Романтична особистість — це етнокультурний герой, хоча й індивідуалізований. Це означає те, що всі життєві реалії сприймаються крізь призму традицій, побуту, історії власної етнічної спільності [2, с. 92].

З цілковитою впевненістю варто зазначити, що письменники «української школи», а особливо, молодий Тимон Заборовський, були митцями, які не йшли у ногу з часом, а дещо його випереджали. Це були люди нової епохи, нової формації, яких Роман Кирчів називав прогресивними романтиками. «Якщо для прогресивних романтиків найпривабливішою в козащині була його боротьба проти феодалських утисків і гноблення, трактована як найкращий вияв і зразок народної героїки, то реакційні романтики воліли бачити тут лише втілення середньовічної одчайдушності, анархізму, розгнужданого гультьяйства і грабіжництва. Прогресивні романтики не вагалися згадувати традиції боротьби козацтва з польсько-шляхетським гнобленням, здатні були тверезо підходити і до таких сторінок історії цієї боротьби, як Хмельниччина та Гайдамаччина, натомість реакційні літератори або ретельно обминали, замовчували цей аспект, або намагалися представити його в найфантастичнішому, найзневажливішому для українського народу світлі» [4, с. 30].

Тимон Заборовський скінчив працю над трагедією «Богдан Хмельницький» 1 вересня 1823 року, написання почав у досить ранньому віці, тому що, його цікавила історія, а зокрема творення українсько-руської держави. Юнак відрізнявся від формації поетів «української школи», випереджаючи її. Власне з нього і починається важливий етап у польській романтичній літературі. У листі до Юліана Сабінського, відомого театрального діяча, про трагедію говорив як про перший свій драматичний твір. Тимон Заборовський трагедію поділив на п'ять актів, події якої відбуваються над Смотричем, біля Кам'янця-Подільського. Сам автор охарактеризував місцевість так: «З одного боку ріки скали, увінчані стародавнім лісом, з другого боку видно домик на горбі, також схований у лісі; в прогалинах між горбами видно далеко вежі Каменця» [6, с. 86]. Проте коли саме, в якому році відбувається дія нам достовірно невідомо. Єдине ми знаємо одне, це час шлюбу Тимоша Хмельниченка з Луполівною, смерть його і самого Хмельницького. Автор йде власним шляхом, поховання сина та

батька відбуваються не в Сичаві, а в Кам'янці-Подільському, а у самій катастрофі він звинувачує Виговського. Ось саме ці події і творять сюжет твору.

Трагедія «Богдан Хмельницький» написана в псевдокласичній манері, вона невелика за обсягом, та герої твору, характери, настрої говорять нам про романтичну велич. Твір є витвором власної фантазії автора, але разом з тим ми тут бачимо частину тієї традиції шляхти, історичні моменти. «Ся шляхта здавна нелюбим оком дивилася на бутних магнатів і могла навіть в Хмельницькім бачити не так ворога Польщі і польського народу, як радше ворога тих можновладців. Відси дуже близько до такої концепції, Хмельницький бажає вигубити можновладство на Україні, властиво, для добра Польщі, бачити в тім можновладстві терновий пліт, що ділить Польщу від Русі. Розуміється, ми не даємо доказів на те, чи була якраз та традиція про Хмельницького серед польської дрібнішої шляхти, але факт її нелюбові до магнатів безсумнівний: ся нелюбов, ся окрема дрібношляхетська традиція просвічує, між іншим, майже у всіх історичних працях польсько-українського історика Антонія Ролле» [6, с. 85].

Тимон Заборовський у своїй трагедії змальовує гетьмана, як шляхетну людину, для поета Хмельницький став речником слов'янофільської ідеї, він спаситель усіх слов'ян.

Skoro tyrańskiej władzy gmach do szczętu runie,
Po tym ostatnim kary wuwartym piorunie
Błyśnie dla Sławian wolność i pokoju zorza
Od morza Bałtyckiego do Czarnego morza.
Jakie przemiany losów i nieszczęść koleje
Przetrwiał ten wielki nar?d, a dzisiaj niszczeje!
Kilku to ludzi chciwość znaczenia i skarbów

«В однойменній трагедії Тимона Заборовського Богдан Хмельницький стає речником концепції спільної слов'янської вітчизни, згідно з якою незабаром запанує спокій від Балтійського до Чорного морів, а Русь поєднається з Польщею. Майбутнє щастя слов'янського світу (не лише Польщі) Хмельницький робить залежним від перемоги над магнатами — це вони тримають народ у підданстві, а короля — в неволі. Вони вживають найжорсткіші засоби — розпалюють антагонізм серед національних меншин, а найбільше їх приваблюють землі Поділля й України, де вони намагаються розширити і зміцнити свій вплив» [3, с. 263].

Інший погляд на образ Хмельницького мав автор трагедії з ідентичною назвою, Юліан Урсин Немцевич. Цей твір був написаний на п'ять років раніше ніж трагедія Тимона Заборовського. В обох творах оцінка дій, та постаті самого гетьмана чітко відрізняється. Юліан Немцевич показав Хмельницького непоступливим запорозьким гетьманом, який мстить за власні кривди, який використовує бунтівні настрої селянства проти свого запеклого ворога Чаплинського, автор вважає українського ватажка людиною, яка забула про свої обов'язки християнина та слов'янина. Так говорив про Хмельницького М. Інглот [10, с. 264]. Богдан не може пробачити полякам загарбання рідної землі, він готовий на будь-що, аби здолати ворога. Цією трагедією ми можемо пояснити амбівалентне ставлення до постаті козака, польських письменників, для яких він набуває рис «чужого», «страшного ворога», життя й діяльність якого вписується в топос поразки [3, с. 258]. Для нього нічого не варті поради його спільни-

ків — отаманів, через те не знаходить порозуміння з ними. Конфлікт у душі Богдана Хмельницького та війна між сусідніми народами підштовхнули його до самогубства, та навіть, у передсмертному монолозі показаний непокірний характер гетьмана:

Umieram, jak mężowi umierać przystoi.
 Niech inni obcym panom niskim biją czołem:
 Ja nigdy kolan moich przed nimi nie zgiałem
 [1, с. 1].

У трагедії ж Тимона Заборовського гетьман не прагне помсти за свої особисті образи, так як у трагедії Немцевича, а має на меті боротьбу проти кривд свого народу, він хоче бачити свій слов'янський край процвітаючим.

Коли порівняти трагедії Заборовського, Немцевича з історичним романом Генрика Сенкевича, то ми бачимо зовсім відмінне, від двох попередніх, авторське бачення постаті Богдана Хмельницького та подій Визвольної війни. Письменник не бере під увагу усталений ідеалізований міф про козацтво, адже пізніше у трилогії «Вогнем та мечем» ми бачимо не справедливого захисника, а справжнього месника, кривавого воїна. Чужа зауважує: «Сенкевич у своєму романі є далеким від ідей великих романтиків, як від демонізму та історіософії Гоштинського, так і від містицизму Словацького» [8, с. 411].

Та все ж таки, найцікавішою та найактуальнішою виявилася концепція спільної слов'янської Вітчизни у трагедії Заборовського.

Важливим, ключовим моментом у творі є монолог Хмельницького який чекає на Виговського з козацьким військом. Уже тоді гетьман відчував щось недобре, боїться зради Виговського, і постає перед нами як глибоко віруюча людина, яка просить у Бога допомоги. Він засуджує про тих можновладців яких зовсім не хвилювала доля рідної землі, лише жага збагатитися.

Jaki w Polsce pan możny, jaki świata księżę
 Tych skarbów, tego blasku mi nie pozazdrości,
 Których ja się wyrzekam dla dobra ludzkości?
 Od Tatrów aż po Kaukaz wszystkie wschodu kraje
 Los, gdybym chciał nu służyć, zaraz mi poddaje.
 I niemiałżebym mojej czem nasycić dumy?
 Gdziekolwiekbym stąpię, zbrojne stają zaraz tłumy,
 Służą te światu straszne, mnie powolne Hane.
 A gdziekolwiekbym zwrócił buńczuk na pogany,
 Wciąż by mury chińskie i Persów stolice,
 Indyanin mi złoto, Arab słał by perły,
 Reszty ubogich krajów mógł bym wzgardzić berły.
 Ja takiej sławy nie chcę, tych skarbów nie cenię,
 Moją sławą — mojego kraju wybawienie,
 A skarbem wolność, wolność i syn mój jedyny.

Тимон Заборовський твердив, що для Богдана Хмельницького говорить неважливі всі багатства світу, головне що має для нього вагу золота це воля рідної слов'янської землі, та здоров'я його сина.

На думку автора трагедії гетьманство Хмельницького відкрило нову добу історії. Своєю залізною енергією він створив Українську Державу. Козацьке, запорізьке військо він зумів перетворити в дисципліновану національну армію, що на своїх прапорах несла клич вільної справедливої держави.

Тимон Заборовський словами Богдана Хмельницького закликав до боротьби за справедливість автор наділив Гетьмана войовничим духом свободи. Найціннішим скарбом для Хмельницького є воля рідного краю, його син Тимофій та селяни яких він веде за собою, а його найбільшою славою є звільнення вітчизни.

Отже, можна зробити висновок, що постать Богдана Хмельницького трактується не однозначно, але саме тим вона й привертає увагу багатьох письменників та поетів з Польщі та України. У деяких він запеклий ворог, а для інших визволитель українського народу. Для Тимона Заборовського Богдан Хмельницький шляхетний козак, який прагнув визволення слов'янських земель і всієї Європи від свавілля можновладців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барвінський О. Незнана трагедія Немцевича «Bogdan Chmielnicki» / Барвінський Олександр // Руслан. — № 231 — Л., 1907. — 1 с.
2. Бовсунівська Т. Феномен українського романтизму / Бовсунівська Тетяна // Посібник для вузів з теорії та історії українського романтизму. — К., 1998. — 92 с.
3. Брацка М. Wróg, przyjaciel stary, Bogdan / Марія Брацка // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. — К., 2005. — Т. 7 — 258 с.
4. Кирчів Р. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Кирчів Роман. — К. : Наукова думка, 1971. — 72 с.
5. Колесса Ф. Хмельниччина в українських народних піснях і думах. / Колесса Філарет // Записки історичного філологічного факультетів. — Л. : Львівський університет, 1920. — С. 41–57
6. Франко І. Хмельницький — не признаний польський патріот / Франко Іван // Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1896–1916. — К. : Наукова думка, 2011. — Т. 54. — С. 84–97
7. Франко І. Хмельниччина 1648–1649 років в сучасних віршах / Франко Іван. — К., 1981. — Т. 31. — С. 188–253.
8. Чужа Т. Романтична візія України в романі Сенкевича «Вогнем і мечем» / Чужа Тетяна // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. — К., 2005. — Т. 7. — С. 409–415.
9. Danilewiczowa M. T. Zaborowski. Życie i twórczość (1799–1828) / Danilewiczowa Maria // Studia z Zakresu Historii Literatury Polskiej. — Nr 10. — Warszawa, 1933. — С. 100.
10. Ingłot M. Bogdan Chmielnicki w oczach polskich romantyków / Ingłot Mieczysław. — Warszawa, 1969. — С. 264.
11. Piwińska M. Tymon Zaborowski — cóż po pisaniu, jeśli można umrzeć z miłości / Piwińska Maria // (w) Zapomniane wielkości romantyzmu. — Poznań, 1995. — 83 s.